

Anna Młynarczuk

O potrzebie kształtowania wrażliwości międzykulturowej u dzieci w wieku wczesnoszkolnym

Wprowadzenie

Współcześnie coraz częściej akcentuje się potrzebę respektowania idei międzykulturowości jako warunku wielopłaszczyznowego rozwoju¹. Znajduje to odzwierciedlenie w sferze społecznej, politycznej, ekonomicznej czy biznesowej. Również teoretycy i praktycy edukacji otwierają się na odmienność, biorąc pod uwagę fakt, że w dzisiejszym dynamicznie różnicującym się kulturowo świecie, nie wystarcza już realizacja treści monokulturowych, przybliżających jedną rzeczywistość kulturową. W działaniach formalnych, jak i nieformalnych podmiotów edukacji, widoczne stają się próby wprowadzania młodego pokolenia w świat wielu kultur i wartości, co jest wskaźnikiem troski o adekwatne przygotowanie do życia w warunkach zróżnicowania kulturowego.

W poniższym artykule, postaram się wykazać potrzebę wczesnego (wiek wczesnoszkolny) podejmowania przez szkoły działań, mających na celu kształtowanie wrażliwości międzykulturowej w kontekście budowania międzykulturowości rozumianej jako zadanie edukacyjne. Scharakteryzuję również znaczenie dla tego procesu wychowania w domu rodzinnym.

Międzykulturowość jako zadanie edukacyjne

Wraz z upływem czasu, dojdzie do zmiany składu demograficznego Polski, na co ma wpływ intensyfikacja ruchów migracyjnych, wynikająca m.in.

1 Na przykład „W europejskich organizacjach międzynarodowych międzykulturowość ujawniana jest jako sposób organizacji życia jednostek i grup wywodzących się z różnych grup kulturowych. Ludzie ci spotykają się i wspólnie organizują swe życie, w których pewne elementy są wspólne, inne zaś różne”, cyt. za: P.P. Grzybowski, *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia – literatura – adresy*, Kraków 2008, s. 31.

z członkostwa naszego kraju w strukturach europejskich. Procesu różnicowania kulturowego, nie da się zatrzymać. Fakt istnienia różnych grup kulturowych, może okazać się drogocennym zasobem, a także stać się źródłem wielu otwartych i ukrytych konfliktów. Wielokulturowość sama w sobie, ogranicza się do egzystowania obok odmiennych grup kulturowych, gdzie relacje oparte są na wzajemnych reakcjach, częstokroć operujących negatywnymi stereotypami i uprzedzeniami, bez nawiązywania konstruktywnych interakcji. W dzisiejszym, dynamicznie różnicującym się świecie, istnieje potrzeba postawienia kroku naprzód w kierunku międzykulturowości opartej na interakcjach, zakładających wzajemne poszanowanie².

Podstawę aksjologiczną międzykulturowości stanowi filozoficzna koncepcja człowieka jako jednostki wolnej i odpowiedzialnej, tworzącej wspólnotę z podobnymi mu istotami. Człowiek ten jest twórcą i uczestnikiem swojej kultury, wytworem socjalizacji w zróżnicowanej kulturowo grupie, złożonej z osób, których wartości, zachowań i cech indywidualnych nie może lekceważyć³. Budowanie międzykulturowości staje się dziś priorytetem edukacyjnym. Z pedagogicznego punktu widzenia jest to misja trudna do realizacji, gdyż wymaga kształtowania wrażliwości międzykulturowej, pełnych i zintegrowanych postaw tolerancji z trzema ich elementami: poznawczym, afektywnym, behawioralnym oraz umiejętności prowadzenia dialogu, czego efektem ma być życie „ze sobą”, a nie „obok siebie”.

Przesłanki dotyczące propagowania idei międzykulturowości poprzez edukację, znalazły odzwierciedlenie w dokumentach i przedsięwzięciach Rady Europy i Unii Europejskiej⁴. Rozporządzenia te wpływają na kształt polityki edukacyjnej, która przekłada się na konstruowanie programów nauczania, określanie zadań szkół oraz placówek kształcących i podnoszących kwalifikacje nauczycieli (Polska również zadeklarowała respektowanie zaleceń wynikających z wspomnianych aktów prawnych). Zakładają one realizację edukacji w wymiarze europejskim, który uwzględnia wartości takie jak: wolność, tolerancja, równość, poczucie tożsamości europejskiej, solidarność, a także różnorodność kulturowa i przestrzeganie praw człowieka.

2 Por.: L. Korporowicz, *Wielokulturowość a międzykulturowość*, [w:] *U progu wielokulturowości*, M. Kempny, A. Kapciak, A. Łodziński (red.), Warszawa 1997.

3 M. Abdullah-Preteille, *L'Éducation interculturelle*, Paris 1999, omawiam za: P.P. Grzybowski, *Edukacja...*, op. cit., s. 31.

4 Obok Rady Europy i Unii Europejskiej rozporządzenia istotne dla rozwoju międzykulturowego uczenia się, zostały uznane również przez inne organizacje m.in. UNESCO, ONZ, UNICEF.

Kształtowanie się wrażliwości międzykulturowej, postaw otwartych oraz umiejętności komunikacyjnych jest procesem długotrwałym i wieloaspektowym, który odbywa się w drodze poznawania rzeczywistości. Na owe poznanie, składają się doświadczenia bezpośrednie i pośrednie, indywidualne i grupowe, jak i wpływy intencjonalne i nieintencjonalne. W kontekście powyższego, nie bez znaczenia pozostaje okres życia jednostki, w którym rozpocznie się podejmowanie celowych działań edukacyjnych na rzecz pokojowego egzystowania w warunkach zróżnicowania kulturowego. Proces ten powinien rozpoczynać się już od najmłodszych lat, od stopniowego kształtowania wrażliwości międzykulturowej, która „oznacza w istocie uczenie się tego, jak rozpoznawać i radzić sobie z zasadniczymi różnicami między kulturami w postrzeganiu świata”⁵. Oczywiście ma się to odbywać adekwatnie do możliwości percepcyjnych dziecka.

Milton J. Bennett definiuje wrażliwość międzykulturową w kontekście rozwoju indywidualnego jednostki. Model rozwoju wrażliwości międzykulturowej opracowany przez badacza, opisuje cykl pogłębiającej się świadomości i wrażliwego wycucia w sytuacjach, gdy mamy do czynienia z różnicami kulturowymi. Rozpoczyna się od etapów etnocentrycznych przechodząc do etnorelatywistycznych. W pierwszych, M. Bennett wskazuje na zaprzeczanie różnicom kulturowym poprzez izolację i separację, obronę wyrażającą się w oczernianiu, wywyższaniu i odwróceniu oraz minimalizację bazującą na fizycznym i transcendentnym uniwersalizmie. W drugich, prezentuje akceptację poprzez respektowanie różnic w zachowaniach, światopoglądach i wartościach leżących u podstaw tych różnic, oraz na adaptację i integrację, która może prowadzić do konstruktywnej marginalności, zakładającej stan totalnej autorefleksji, umożliwiającej funkcjonowanie w obrębie różnych światopoglądów⁶.

Potencjał wieku wczesnoszkolnego

Ze względu na specyfikę rozwoju jednostki, wiek wczesnoszkolny sprzyja m.in. kształtowaniu wrażliwości międzykulturowej. Przemawiają za tym poglądy badaczy takich jak: J. Piaget czy E.H. Erikson. W ujęciu J. Piageta we wczesnym wieku szkolnym, głównie pod wpływem nowych zadań natury poznawczej, stawianych przez szkołę i nauczycieli w toku systematycznej i codziennej pracy, przeobrażeniu ulegają wszystkie procesy poznawcze, a w szcze-

5 Podają za: *Pakiet szkoleniowy „Uczenie się międzykulturowe”*, nr 4, T-KIT, Strasburg 2000, s. 30.

6 *Ibidem*, s. 30-32.

gólności oparte i ściśle powiązane z myśleniem⁷. Dziecko próbuje dokonywać już konkretnych operacji myślowych tj. klasyfikowanie czy szeregowanie i doskonalą tę umiejętność, aż osiągnie ostatecznie ze stadiów wytypowanych przez J. Piageta, stadium myślenia formalnego czyli logicznego (przypada to mniej więcej na okres pomiędzy jedenastym a dwunastym rokiem życia)⁸. Istotne dla poznania świata jest to, że dziecko zaczyna także „rozszerzać” swoją myśl poza pogładową, realną rzeczywistość, stając się ogarnąć nie tylko to, co rzeczywiste, ale także to, co jest potencjalnie możliwe⁹. Taki kierunek rozwoju otwiera perspektywę lepszego zrozumienia myśli, czynów i potrzeb innych ludzi, które różnią się od własnych. W ujęciu E.H. Eriksona okres wczesnej edukacji nakłada się na IV fazę (6-11 lat), gdzie pozytywne rozwiązanie związanego z nim kryzysu, polega na uniknięciu poczucia niekompetencji i niższości. Według Eriksona jest to najbardziej korzystny czas dla szybkiego uczenia się poprzez czerpanie z kontaktów z autorytetami (nauczyciele, rodzice itd.)¹⁰. Korzystanie z siły autorytetów, a nawet „(...) wzajemne warunkowanie i uzależnienie od siebie jest niezwykle istotne w przypadku dziecka w wieku wczesnoszkolnym, w którym to możemy bazować na naturalnej ufności dziecka, czystym i autentycznym manifestowaniu przez nie uczuć, kreatywnych możliwości połączonych z potrzebą autonomii, godności i wiary w moc osób i wartości znaczących”¹¹. Rozwijanie wrażliwości międzykulturowej poprzez uczenie rozumienia odmienności kulturowych, począwszy od istniejących we własnej rodzinie, klasie czy społeczności lokalnej, ma służyć kształtowaniu się pozbawionej kompleksów, wielopłaszczyznowej tożsamości. Poznawanie Innych jest niezbędne do odkrywania niepowtarzalności własnego dziedzictwa kulturowego oraz wartości jednostki, przez co możliwe staje się partnerskie egzystowanie.

Znaczenie wychowania w gnieździe rodzinnym

Rodzina jako pierwotne środowisko życia dzieci i młodzieży oddziałując socjalizująco i wychowawczo, przekazując wartości, poglądy, wzory zachowań

-
- 7 L. Wołoszynowa (oprac.), *Młodszy wiek szkolny*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, M. Żebrowska (red.), 1975, s. 606.
 - 8 Ibidem, s. 607.
 - 9 Ibidem, s. 609.
 - 10 L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, Toruń 2000, s. 134.
 - 11 J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005, s. 117.

i postępowania, powinna rozpocząć proces uwrażliwiania na odmiennosć kulturową. Jakość działań wychowawczych zachodzących w domu rodzinnym decyduje w dużej mierze o kształtujących się cechach, postawach i umiejętnościach umożliwiających dialog międzykulturowy, bądź ograniczających jego podejmowanie.

Wyniki wielu badań potwierdzają główną tezę G. Allporta, według której rodzimy się ze zdolnością do tolerancji, jak i nietolerancji, a to czy staniemy się tolerancyjni czy nietolerancyjni zależy w znacznym stopniu od sposobu traktowania nas w domu rodzinnym¹². Pod wpływem wychowania w rodzinie mogą kształtować się cechy wspólne dla ludzi, szczególnie podatnych na uprzedzenia. Są to m.in.: brak tolerancji w stosunku do siebie samego, niska samoocena, brak samoświadomości oraz ufności w odniesieniu do innych ludzi, jak i do własnej osoby itd.¹³ Można więc powiedzieć, że nietolerancja stanowi w dużej mierze odzwierciedlenie pejoratywnych dyspozycji jednostki, które mają swoje źródło w domu rodzinnym. Również T. Adorno wykazał związek pomiędzy wychowaniem, cechami osobowości i postawami społecznymi, tworząc koncepcję autorytarnej osobowości. Według badacza, wychowanie pozbawione rodzicielskiego ciepła, gdzie stosuje się kary i akcentuje się głównie obowiązki, powoduje powstawanie wrogości do rodziców i wychowawców, która jest tłumiona i nieujawniona. Efektem jest idealizacja i identyfikacja z rodzicami oraz przenoszenie wrogości na grupy mniejszościowe. Skutkuje to w przyszłości m.in. skłonnością do uprzedzeń i przesądów społecznych, niechęcią do refleksyjnego rozważania zachowań własnych i innych ludzi¹⁴. Poza tym, przekazywane przez rodziców nieintencjonalnie, jak i intencjonalnie oceny grup ludzi i wzory zachowań skierowane w stosunku do nich, w dużej mierze warunkują postrzeganie Innego. Już w umyśle dziecka w wieku wczesnoszkolnym może funkcjonować cała gama negatywnych stereotypów, które rodzą niechęć, podziały i prowadzą do przedstawiania członków grup mniejszościowych jako gorszych czy posiadających negatywne cechy charakteru¹⁵. Przykładem jest chociażby sprzeczka między rodzeństwem podczas, której padają określenia np. takie jak: „ty wieśniaro”, czy „ty Żydzie”. Źródłem tego typu negatywnych stereotypów może być

12 Omawiam za: J. Ambrosewicz-Jacobs, *Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych?*, Kraków 2003, s. 40.

13 Ibidem, s. 40-41.

14 T.W. Adorno, E. Frenkiel-Brunswik, D.J. Lenvinson, R.N. Sanford, *The Authoritarian Personality*, New York 1950.

15 Przykładem studium empirycznego na temat stereotypów wśród dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest opracowanie D. Misiejuk, *Stereotypy i uprzedzenia w klasie szkolnej*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, J. Nikitorowicz (red.), Białystok 1995, s. 234-249.

dom rodzinny, dlatego istotne jest, aby rodzice ponosili odpowiedzialność za wypowiedziane w obecności dzieci słowa, a jeśli podobne sytuacje zaistnieją bez ich udziału, nieocenione jest wyjaśnianie, dlaczego nie powinno tak się mówić. Błędem jest pozostawianie podobnych wypowiedzi bez komentarza. Tłumaczenie, że ludzie są różnorodni i że nie ma w tym nic złego, powinno rozpoczynać się w momencie, gdy wyjaśniania się dziecku różne pojęcia, występowanie pewnych zjawisk, procesów itp.

Rodzina może być pierwszym źródłem wspierającym rozwój pozbawionej kompleksów osobowości i tożsamości jednostki, kształtując aprobowane społecznie postawy i zachowania. Może być również źródłem zahamowań, stereotypów i uprzedzeń, czego efektem będzie wrogość w stosunku do Innych.

Rola szkoły

Szkoła realizując funkcję wychowawczą, dydaktyczną i kulturową, powinna wspierać proces rozwijania wrażliwości międzykulturowej, zainicjowany w domu rodzinnym. Wyzwaniem dla współczesnej szkoły w kontekście przemian społeczno-kulturowych jest wykroczenie poza realizację treści ukazujących jedną wersję rzeczywistości kulturowej.

W polskich szkołach coraz częściej pojawiają się dzieci cudzoziemskie. Brak działań mających na celu przygotowanie do współpracy może prowadzić do krystalizowania się wzajemnych stereotypów i uprzedzeń, a także do powstawania na tym tle konfliktów. W takim przypadku dzieci są skłonne do stosowania wobec siebie praktyk wykluczania. Przykładem może być sytuacja z jednej z przerw międzylekcyjnych, gdzie nauczyciel wszczął interwencję podczas bójki dwóch uczniów. W chwili, gdy rękoczyny ustały, uczniowie nie dali za wygraną i kontynuowali akt agresji w formie werbalnej, krzycząc do siebie: „ty czarnuchu”, „ty żółtku”, gdyż ojciec jednego jest Wietnamczykiem, a drugiego Arabem¹⁶. Tego typu incydenty mogą pojawiać się bardzo często, gdy potencjał różnorodności, który w większym bądź mniejszym stopniu jest obecny w każdej klasie, będzie wyeliminowany z procesu nauczania – uczenia się.

Jeśli dzieci należące do odmiennych grup kulturowych będą postrzegane przez rówieśników jako gorsze czy zagrażające wówczas utrudniona, bądź niemożliwa stanie się wymiana wartości, dialog i integracja, a relacje mogą ograniczać się do systemu wzajemnych reakcji, dalekich od partnerskich

16 Szkoła – miejscem wykluczenia społecznego?, zob.: www.multikulti.org.pl, [29.08.2008].

interakcji. Kształtowanie wrażliwości międzykulturowej w toku wzajemnych interakcji i równoległe, interaktywne podejmowanie działań w celu podtrzymywania odmiennej tożsamości kulturowej, wydaje się priorytetem, gdy do klasy uczęszczają dzieci cudzoziemskie. Umożliwia to wzajemne wzbogacanie się i zapobieganie kształtowaniu się przekonania o niższości kultur grup mniejszościowych, prowadzącej w efekcie do powstawania potrzeby ukrywania tego, co własne. W realizacji omawianych zadań edukacyjnych niezbędne jest odpowiednie przygotowanie merytoryczne i metodyczne nauczycieli. Witold Tulasiewicz określił kompetencje nauczyciela pracującego w wielokulturowym społeczeństwie¹⁷. Powstały one na bazie pięciu behawioralnych jak i kognitywnych elementów określających intelektualne i afektywne stosunki panujące w klasie, składających się na pedagogikę międzykulturową. Uczony podkreśla, że od nauczyciela oczekuje się kompetencji we wszystkich obszarach. Nauczyciel powinien więc przejawiać: a) wrażliwość i otwarcie, b) świadome (mądre) postawy i zachowania, c) umiejętność nauczania języków, zdolność uprzystępniania (ułatwiania) nauki języka oraz wrażliwość językową, d) umiejętność tworzenia i kierowania grupkami uczniowskimi, e) wiedzę międzykulturową – świadomość europejską¹⁸. Wymienione kompetencje umożliwiają realizację wychowania opartego na zasadach równości, gdzie możliwe staje się czerpanie z kilku kultur i tradycji.

Z metodycznego punktu widzenia, w procesie kształtowania wrażliwości międzykulturowej, niezwykle efektywne jest uczenie się poprzez gry i zabawy symulacyjne. Symulowanie sytuacji, które skłaniają do wczuwania się w położenie innych ludzi, gdzie nauczyciele prowadzący skupiają się na odczuciach dzieci oraz analizują ich konkretne stanowiska, pozwala na zniwelowanie wielu negatywnych wyobrażeń dotyczących odmiennych grup kulturowych. Tego typu ćwiczenia wpływają również na redukcję nieufności i lęku wobec Innego, a także sprzyjają rozwojowi społecznemu dziecka – szczególnie w zakresie norm moralnych¹⁹.

Realizacja elementów edukacji międzykulturowej jako kompatybilny element wychowania w domu rodzinnym, wspiera twórcze kształtowanie się

17 Szerzej na ten temat zob.: W. Tulasiewicz, *Przygotowanie nauczyciela do pracy w wielokulturowym społeczeństwie*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, J. Nikitorowicz, M. Sobecki, (red.), Białystok 1995.

18 Ibidem.

19 Przykładem programu, którego celem jest uwrażliwianie na szeroko pojętą odmienność kulturową dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym poprzez wykorzystanie m.in. gier i zabaw symulacyjnych, jest program uwrażliwiania kulturowego „Ku tożsamości międzykulturowej” autorstwa J. Nikitorowicza, zob.: J. Nikitorowicz, *Kreowanie...*, op. cit., s. 104-199.

jednostki, a także może przynieść efekty w postaci międzynarodowej współpracy i współdziałania.

SUMMARY: *About the need of the formation of the intercultural sensibility at children's early-school age*

Nowadays the need of changing one's attitude from multiculturalism to intercultural view of the world is stressed more frequently. It means reshaping relations based on a system of mutual reactions into direction of forming interactions between equal partners. This requires shaping intercultural sensitivity, tolerant attitude as well as possessing communicative skills. In this process the most important role plays education. It's essential that taking on actions aimed at preparation for life in conditions of cultural diversity should start at early age. The main aim of contemporary school is strengthening, by means of methodology, process of making young people more sensitive to cultural distinctness, which should be initiated at family home. Early school age on account of specificity of cognitive function development and child's psychosocial features, exceptionally gives the rise to socio-cultural sensitivity. Realisation of this priority demands changes inside teaching program and additional teachers' preparation. Appropriately intended education becomes more and more important, on account of the fact that in Polish schools the number of pupils who come from outside Poland and whom educational needs should be taken into account with special care is rising. Presence in the school classrooms pupils belonging to different cultural groups can constitute a chance for mutual adaptation with otherness, establishing matey interactions, which gives an opportunity for exchanging values and personal growth.